

LOVAŠ ELDINA

Örökhagyók, örökösök, örökség: Pécsi horvátok 18. századi végrendeletei*

Testators, Inheritors, Inheritance: Last Wills of Croats from Pécs in the 18th Century

The paper analyses the last wills of the Croatian residents of Pécs, written in Croatian language, from the eighteenth century. These, to date unpublished, documents are kept in the Baranya County Archives of the Hungarian National Archives in Pécs. The analysis includes three segments: testators, inheritors and inheritance. The author describes the characteristics of testators, as well as the motives for making the will, their choice of heirs, and, in case their right of inheritance was contested, the reasons for disinheritance after the testator's death. Finally, the author presents the categories of inheritance, including the movables, real estate, money and debts.

Keywords: testators, wills, Croatian population, Pécs, 18th century

Bevezetés

Pécs oszmánok alóli felszabadulása után sorra jelennek meg olyan források (összeírások, polgárkönyv, céhes iratok), amelyek alkalmasak lehetnek a város etnikai összetételének vizsgálatára.¹ Ezekben a német és magyar lakosság mellett, rendszeresen szerepelnek a délszláv helybeliek és bevándorlók is, akik zömét horvátok alkották. A rájuk vonatkozó első adatok a 17. század végére datálhatók, amikor 1698-ban összeírták Pécs háztartásfőit, rákérdezve etnikai hovatartozásukra is. Az összeírásban összesen 637 családfőt soroltak fel, közülük 108 vallotta magát horvátnak (16.95%).²

* A tanulmány a “380-01-02-23-42” kutatási projekt támogatásával készült, amelyet az Európai Unió NextGenerationEU programja finanszíroz.

¹ A Pécs város etnikai összetételéről több tanulmány is megjelent. I. Varga; Molnár 2009.

² Gerner 2020. 362–363.

A polgárkönyvek is tartalmaznak horvát polgárokra vonatkozó adatokat. Móró Mária Anna az 1697 és 1707 közötti időszakból összesen 46 horvát származású polgárt említ, közöttük nyolc tanácstagot. A városi tanács tagja volt Bukvay Péter, zárai származású nemes és kereskedő, de Darics Márton, zágrábi származású horvát csizmadia is.³ A horvátok között voltak pécsi születésűek és bevándorlók egyaránt, akik származásukra való tekintettel nemcsak a Horvát-Dalmát-Szlavón Királyság területeiről érkeztek, hanem Boszniából és a Magyar Királyság délvidéki részeiből is. Foglalkozásukat tekintve főként iparosok voltak, volt közöttük csizmadia, lakatos, szabó és szűcs.⁴ Levéltári forrásokra támaszkodva a szakirodalom is egyetért abban, hogy Pécs város társadalmának már a 17. század végétől meghatározó részét adta a horvátság,⁵ ami a helyi igazgatásban is megmutatkozott.⁶

A horvátok, amit a 18. századi végrendeleteik is igazolnak, nem a városban, hanem a két külvárosban (budai és szigeti) laktak. Foglalkozásukat tekintve többségük a források szerint is a kézművesiparban tevékenykedett (csizmadia, szabó, kovács, bőrcserző (tabakos), ezüstműves). Közülük a bőrcserzőknek és az ezüstműveseknek külön céhük is volt.⁷ A kültelket birtoklók egy része a végrendeletekben szereplő hagyatékok szerint szőlőműveléssel és bortermeléssel is foglalkozott.⁸ Pécs szabad királyi városi rangra emelése után (1780) a település multiethnikussága megmutatkozott a városi vezetésben is. A kiváltságlevél értelmében a magyarok és németek mellett a horvátok is tagjai lehettek a választott közösségnek, saját szószólójuk (*tribunus plebis*) volt, akinek az érdekképviselet volt a feladata a városi tanács előtt.⁹

Jelen tanulmány célja, hogy a 18. századi pécsi horvát végrendelkezők utolsó akaratai alapján,¹⁰ ismertesse a végrendelkezők és az örökösök jellemzőit, az általuk birtokolt vagyont, és a közösségen belül uralkodó öröklési szokásokat, a családon belüli viszonyok által pedig megismerhetővé váljanak a pécsi horvátok

³ Móró 1988. 54., 66–67., 70.

⁴ Móró 1988. 65–74., 78. Pécs város teljes népességéről a török alóli felszabadulástól 1848-ig l. Móró 1995.

⁵ Babics 1937. 15.; Sokcsevits 2021. 40.

⁶ Babics 1937. 53.

⁷ Sokcsevits 2021. 41. A pécsi 18. századok céhekről l. Mándoki 1982. A pécsi szláv ötvösökről l. Somogyi 1966.

⁸ Vö. Sokcsevits 2021. 41.

⁹ Csizmadia 1982. 34.

¹⁰ A testamentumok kutatása nagy hagyománnyal bír a magyar történetírásban, több forráskiadvány is megjelent. Győri végrendeletek: Horváth 1995; Horváth 1996; Horváth 1997. Kecskeméti végrendeletek: Iványosi-Szabó 2002; Iványosi-Szabó 2003; Iványosi-Szabó 2004a; Iványosi-Szabó 2004b. Duna-Tisza közí mezővárosok végrendeletei: Kemény 2005. A horvát történetírásban l. Ladić 1999; Čoralić 1999; Ladić 2003; Stojan 2007; Ravančić 2011; Lazarević 2016.

mindennapjai. Nem utolsó sorban a testamentumok elemzése adalékként szolgálhat a 18. századi pécsi horvátok jobb megismeréséhez.¹¹

A pécsi horvát végrendeletek jellemzői

A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárában, a „Pécs Város Tanácsának iratai. Végrendeletek.” elnevezésű fondban őrzik Pécs város lakosságának 18. századi testamentumait, melyek 1704 és 1799 között keletkeztek.¹² Összesen 537 végrendelet maradt fenn két dobozban, amelyeket ábécé sorrendben, a végrendelkező vezetéknevének első betűje szerint rendeztek. Pécs város vezetősége a betűkön belül minden végrendeletet megszámozott, amely okát későbbi könnyebb kikeresésükkel magyarázhatjuk. A város 1779. szeptember 6-ától egy végrendelkezési jegyzéket is vezetett, amelyben az említett szempontrendszer szerint (végrendelkező neve, a végrendelet száma) jegyezték fel a pécsiek utolsó végakaratát. Ezeket a városi vezetőség őrizte, majd az elhunyt halála után kihirdette, és gondoskodott tartalmának teljesítéséről.

Mivel a 18. században általában anyanyelvükön végrendelkeztek,¹³ a pécsi testamentumokból is visszaköszön a város multietnikus jellege. Az említett korpuszban német (221 darab),¹⁴ magyar (203 darab), horvát (90 darab) és latin (23 darab) nyelvű végrendeleteket találunk.¹⁵ Ha a testamentumok számát Pécs első ismert teljes népességszámához viszonyítjuk,¹⁶ akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a pécsiek 3.56%-a rendelkezett írásban,¹⁷ ami némivel magasabb volt az akkori országos átlagnál, melyet Tárkány Szücs Ernő a 18. században a férfi lakosság körében 2–3%-ra becsült.¹⁸

A horvát nyelvű végrendeletek a korpusz 16.75%-át alkotják. Egyediségük abban is megmutatkozik, hogy annak ellenére, hogy horvát nyelven íródtak, tartal-

¹¹ Itt szeretnék köszönetet mondani Borsy Juditnak, aki felhívtam figyelmemet a horvát nyelvű végrendeletekre, és mindenben önzetlenül segített.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (HU-MNL-BaML), Pécs Város Tanácsának iratai. Végrendeletek. (1704–1799) IV. 1003. g. A továbbiakban: HU-MNL-BaML-IV.1003. g.

¹³ Tárkány Szücs 1981. 735.

¹⁴ A német nyelvű végrendeleteket Gerner Zsuzsanna kutatta. Eredményeit több publikációban is közzétette. L. Gerner 2016; Gerner 2017; Gerner 2020. A végrendeletek forrásértékével kapcsolatban a Dél-Dunántúl vonatkozásában: Gózszy 2019. 310.

¹⁵ Vö. Gerner 2017. 286.; Gerner 2020. 370.

¹⁶ Az 1784/85. népességösszeírási adatok szerint Pécs tényleges népességszáma 8 853 fő volt. L. Dávid 1968. 77.

¹⁷ Az 537 pécsi végrendelet közül, 316 a férfiak végakaratát rögzítik. Gerner 2016. 271. Ha figyelembe vesszük az összes pécsi végrendeletet, akkor 6.06%-ot tesz ki.

¹⁸ Tárkány Szücs 1981. 272.

mukban megjelennek latin és magyar kifejezések, vagy latin és magyar kifejezések horvát végződésekkkel, de egyes esetekben az is előfordult, hogy a testamentumok kiegészítéseit, mellékleteit más nyelven írták. Az esetek többségében magyarul vagy németül.¹⁹ Ez a gyakorlat nem meglepő, mert a végrendeletet sokszor diktálták, illetve a horvátok is tudhattak magyarul és németül, és fordítva. Andrasics Anna 1773-ban keletkeztetett végakarata horvát nyelvű, amelyhez két mellékletet is csatoltak. Az egyik Anna és János férje horvát nyelvű kijelentése, amelyben arról tanúskodnak, hogy három fiúgyermekük közül csak egy maradt életben, és ha szépen bánik velük, minden ingó és ingatlan vagyonukat rá ruházzák. A második melléklet egy magyar nyelvű jegyzék, amelyben a házaspár részletesen felsorolta mit ajándékoztak lányuknak és vejüknek Szabó Mihálynak, illetve fel vannak tüntetve az ajándékok összegei. Ez egyfajta bizonyítékként szolgált arra, hogy haláluk után ne legyenek követeléseik.²⁰ Ország Péter 1723-ban kihirdetett (keletkezési ideje ismeretlen) végrendelete kétnyelvű, az első része horvát, a második pedig magyar.²¹

Az első horvát nyelvű végrendelet 1707. július 29-én keletkezett, és Gyurkovics György végakarata tartalmazza, az utolsó pedig 1785. február 10-én, amelyben Vlassics Judit végrendelkezett. Szembetűnő, hogy többségük (73.33%) a 18. század második felében keletkezett (1751–1785). A század első feléből mindössze 21.11%-uk maradt fenn, még 5.56%-nál a keletkezés ismeretlen. A 90 végrendelet közül 32 nőké (35.55%), 58 esetben pedig férfiaké (64.45%).

A vizsgált testamentumok majd' mindegyike (kivétel pl. Ország Péteré és Csonka Tamásé) követi a középkori oklevelek hármas struktúráját (*protocollum*, *contextus*, *eschatocollum*), ami a közép- és kora újkori végrendeletek egyik általános jellemzője.²² Többségük *invocatio*val, azaz fohással kezdődik, a következő megfogalmazások egyikével: „A Szentháromság, az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében Amen”, „Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében Amen”, „Jézus nevében”, „Jézus, Mária, József” stb.²³ A bevezető részben a végrendelkező megindokolja végakaratainak létrejöttét, végrendelkezésének motivációját. A pécsi horvátok körében is három, a végrendeletekre vonatkozó általános motivációt találunk: megtört fizikai állapotot (betegség), a családon belüli viszályok elkerülését, és a Horváth József által megfogalmazott „lelki jelleget”.²⁴ A fizikai állapot leírásánál leggyakrabban a betegség, illetve annak mértéke szerepel. A lelki jellegűeknél a halál tudatát, a halál biztos eljövételét, elkerülhetetlenségét, illetve bizonytalan óráját hangsúlyozzák a következő

¹⁹ Ez a gyakorlat jellemzi a német nyelvű végrendeleteket is. Vö. Gerner 2020. 370.

²⁰ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. A4.

²¹ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. O7.

²² Erről többet: Hatos 2009; Horváth 1995. 12.; Tárkány Szücs 1981. 753. Győri végrendeletek esetében vö. Horváth.

²³ A tanulmányban megjelenő idézetek a szerző saját fordításai.

²⁴ Horváth.

megfogalmazásokban: „mindenki tudja, hogy egyszer ebben a világban meg kell halni”, „tudva, hogy el van rendelve, hogy minden embernek meg kell halni”, „el-mélikedve e világ ingatagságáról, és nem tudva halálom napját és óráját” stb. A harmadik motiváció a családon belüli viszályok elkerülése volt, ami általában az örökösök, az esetek többségében a gyermekek, közötti béke megteremtését szolgálta.

A testamentumokban szereplő motivációk mellett a forrásokból kiolvasható, hogy a végrendekezést sokszor a törvényes öröklési rendtől való eltérés is motiválta, ugyanis a testálás által elrendelhető volt, hogy ki és milyen részben részesüljön a vagyonból, vagy kit zárjanak ki a hagyatékából. A tárgyalási részben a végrendekező felsorolta minden ingó és ingatlan vagyonát, adósságait, kintlévőségeit (a neki tartozók neveit és a tartozás összegét), illetve ebben a részben rendelkezett vagyona sorsáról is: kit és milyen arányban részesít hagyatékában és milyen feltételekhez köti azt. Ezt követte a befejezés, majd az aláírás, amellyel hitelesítették végrendeletét. Az írni nem tudó végrendekezők sajátkezű keresztet tettek nevük mellé. Az örökhagyón kívül, a testamentumot a tanúk és a városi vezetés tagjai is hitelesítették – általában a városi bíró, a jogász, a jegyző és/vagy a tanácsstag. Annak ellenére, hogy a 18. századig a végrendekezés a szokásjog szerint történt, a 18. században pedig törvényesítették,²⁵ a végrendelet érvényességét több előfeltételhez kötötték: a végrendekező ép elméjéhez és szabad akaratához, a tanúk jelenlétéhez, valamint a végrendelet hitelesítéséhez.²⁶

Az örökhagyók

A végrendeletek egyik aspektusának vizsgálata kiterjed az örökhagyók személyére is, akik önmagukon kívül, utolsó akaratuk véglegesítésében említést tesznek családtagjaikról, közelebbi és távolabbi rokonaikról. Beszámolnak a családjaikban uralkodó viszonyokról (az esetek többségében ez a hitvestársak, illetve a szülő-gyermek közötti reláció), gyakran meghatározva ezzel örökösök megjelölését. A végrendekezők neve és vezetékneve mellett, ismert a lakóhelyük is. Végakaratukban gyakran csak Pécs város nevét tüntetik fel,²⁷ vagy ahogy Deakovics Mihály esetében a „Pécs szabad királyi város lakosa” megjegyzés szerepel (1769).²⁸ Annak ellenére, hogy pontos tartózkodási helyük a városon belül ismeretlen maradt,

²⁵ Ezt összefoglalta Hatos 2009.

²⁶ Kemény 2005. 6–7. A horvát történetírásban I. Karbić–Ladić 2001; Eterović–Eterović 2013. 64.

²⁷ Mivel a levéltári gyűjteményben vannak 1780 előtt és után keletkezett végrendeleteket, a szabad királyi státusz elnyerése előtt a „püspöki város Pécs” szerepel, amelyet majd a „Pécs szabad királyi város” vált fel a városi vezetőség megnevezésénél, még a végrendeletben csak a Pécs horvát megfelelője a „Pecuj/Pecuh” szerepel.

²⁸ „Michäelis Deakovics Inhabitoris Quinque Ecclesiesis” – HU-MNL-BaML-IV.1003. g. D7.

szinte biztos, hogy a horvátok zöme továbbra is a budai és a szigeti külvárosban lakott, amit végakarataik is alátámaszt. Szántó földjeik, szőlőik és pincéik zömében ott voltak (ritkán említenek Pécsen kívüli ingatlant). Közöttük Birianacz Mártáé is, aki budai külvárosi szőlőjét Antal fiára hagyta,²⁹ vagy Bolovics Istváné a Szigeti-kapunál.³⁰ Ide sorolható Horváth Krisztina testamentuma is, akinek háza a budai külvárosban, szőlője pedig a Szigeti-kapun kívül, Rácváros közelében feküdt.³¹ A második leggyakrabban előforduló adat az örökhagyók családi állapotára terjed ki, amelyben a férfi és a női végrendeletek között eltérő gyakorlat mutatkozott meg. A források arról tanúskodnak, hogy a nők – a férfiaktól eltérően – fontosnak tartották megemlíteni elhunyt első férjük nevét, még akkor is, ha özvegyasszonyként újra megházasodtak, és a végrendeletük létrejötte alatt második férjükkel éltek.³² Míg Kremen Mária, Antal özvegyasszonyaként végrendelezett,³³ addig Birianacz Márta második férjével Antallal élt együtt, de testamentumában utalást tett első férjére, Sain Ignácra is.³⁴ Összehasonlítás gyanánt, tőlük eltérően Paulovics József csak annyit jegyzett fel, hogy „nincs felesége”, de a végakarataiban megjelenő rokoni viszonyból egyértelművé válik, hogy özvegyember volt, mert hagyatékát özvegy menyére, Magdolnára hagyta azzal a feltétellel, hogy etesse, tartsa tisztán, mosdassa és haláláig viselje gondját.³⁵ A férfiak ettől a gyakorlattól akkor sem tértek el, ha az első feleségüktől örökölték házukat és szőlőjüket, amelyet az újra megnősült özvegyek később második feleségükre hagytak, mint azt Horvát Márton esete is igazolja.³⁶

A végrendeletek társadalmi státusza és foglalkozása ritkán szerepel az elemzett forrásokban. Erről néha csak a temetés módja vagy a vagyontárgyak tanúskodnak. Az elsőre jó példa Matkovics Antal testamentuma, aki annak harmadik pontjában arról rendelkezett, hogy holttestét szerzetesi ruhában a ferenceseknél helyezték örök nyugalomra. Valószínűleg harmadrendi lehetett.³⁷ A pécsi Szemely Máté hagyatékából ítélve, amelyet igás állatok (lovak, ökrök), kocsi, ház és szőlő alkotott, valószínűleg szőlőtermesztő volt, míg Katics Lukács állat- és bőrkereskedő lehetett, aki földrajzilag szerteágazó tevékenységet folytatott, mert adósei között még diakováriak is akadtak.³⁸

²⁹ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. B22.

³⁰ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. B29.

³¹ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. H11.

³² Ez nem egy helyi sajátosság. Vö. Lovaš 2020. 103–104.

³³ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. K4.

³⁴ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. B22.

³⁵ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. P9.

³⁶ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. H9.

³⁷ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. M16.

³⁸ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. S33.; HU-MNL-BaML-IV.1003. g. K30.

Nemtől függetlenül a végrendeletek szerves részét képezte az örökhagyó egészségügyi állapotának a leírása is, szembeállítva a tisztánlátást és az ép elmét a testet gyötrő betegségekkel. Annak ellenére, hogy a végrendelkezés egyik fő oka a megbetegedés volt, amely halálos kimenetelű is lehetett, a pécsi horvátok egészségügyi állapotukról mindig általánosan fogalmaznak. Így olvashatunk a betegségbe esés módjáról, a betegség mértékéről, az okairól, állapotáról, gyógyíthatóságáról, illetve gyógyíthatatlanságáról.

Végül fontos megemlíteni az örökhagyók felekezeti hovatartozását is. Ezeket az adatokat zömében a testamentum első és második pontja tartalmazza, amely a temetés módját és a *pro anima* miseszándék leírását tartalmazza. A pécsi horvát végrendeletekben megjelenő örökhagyók, az eszékiektől eltérően, mind római katolikusak voltak.³⁹ Közülük mindenki fontosnak tartotta a holttest méltó, tisztességes, keresztény rítusok szerinti elföldelését, amelyet részletesen feljegyeztek. Blasevics Kata elrendelte, hogy holttestét a külsővárosi temetőben, a Mindenszentek templom közelében helyezték örök nyugalomra, lelki üdvéért rekviemet és négy szentmisét kellett bemutatni, temetésén pedig az ágostonos és a Mindenszentek templomban kellett harangozni.⁴⁰ Kruskovics Lukács úgy határozott, hogy temetésén részt kell venniük kispapoknak is, továbbá elrendelte, hogy lelki üdvéért András plébános misézzen, a jezsuita és pálos szerzetesek pedig harangozzanak.⁴¹ Erdélyi János abban a temetőben akart örök nyugalomra térni, ahol a családtagjai is nyugodtak.⁴² Szokoli Mariann elhunyt férje mellé temetkezett,⁴³ Brezcics Katalint pedig elhunyt lánya mellé helyezték örök nyugalomra.⁴⁴

Az örökösök

Az örökösökre vonatkozó adatokat a testamentum középső része, az úgynevezett tárgyalás (*contextus*) tartalmazza. A testáló általában több örökös között osztotta el vagyonát, akik többnyire valamilyen rokoni kapcsolatban álltak vele. A hagyatékot leggyakrabban a hitvestársra és a leszármazókra, vagyis gyermekeikre hagyták. Megözvegyült és gyermekek nélküli testálók esetében az öröklésbe bekapcsolódtak az oldalági rokonok, néha pedig a felmenők is. Az örökösök között találunk nem rokon elemeket is, például ismerősöket, akik a végrendelkező életében valamilyen szívességet tettek vagy idős korában ápolták, így az örökség rájuk eső része

³⁹ Vö. Lovaš 2020.

⁴⁰ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. B3.

⁴¹ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. K14.

⁴² HU-MNL-BaML-IV.1003. g. E1.

⁴³ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. S8.

⁴⁴ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. B25.

a hála kifejező jele volt. A feleség és gyermekek nélkül lévő Pem Wolfgang horvát nyelvű végrendeletében örökösei Paivanovics Antal és felesége Marika voltak. Ők nem álltak vele rokoni kapcsolatban, de „hűségük és szolgálatuk” miatt, illetve mert velük élhetett, költöttek rá és napi szinten kiszolgálták, a teljes vagyonát rájuk hagyta.⁴⁵

Az örökösök sorában rendszerint jelen voltak egyházi és világi intézmények is. A pécsi horvátok körében szinte minden végrendelet szerves részét képezték a kegyes hagyományok, amelyek a lélekváltságot szolgálták, örököseik pedig a templomok és kolostorok (kapucinus, ferences, Ágoston rendi, domonkos, pálos, jezsuita) voltak. A horvát testálók ritkán említettek városon kívüli egyházi intézményeket, ha mégis megtették, akkor legtöbbször Máriagyúdnak adakoznak. Az egyházra és a klérusra hagyott javadalmakat saját, családtagjaik és rokonaik üdvözléséért hagyták.⁴⁶ Míg az egyháziakra hagyott vagyon a végrendeletek szinte elkerülhetetlen eleme, addig a világi intézményekkel ritkábban találkozunk az örökösök között. Ha mégis, akkor a testamentumokban a városi ispotály szerepelt.

A pécsi horvátok testálásuk során legtöbbször a természetes öröklési rendet vették alapul. Ha a végrendelkezőknek voltak élő rokoni, akkor vagyonukat közöttük osztották el. Gyakran úgy rendelkeztek, hogy a hagyatékot egyenlő arányban örökölje a hitvestárs és közös gyermekeik. Azok hiányában, a vagyont akár az elhunyt testvérei vagy azok gyermekei is megörökölhették. A végrendeletek tartalmaznak adatokat az örökhagyók gyermekeiről is, amely kiterjed a számukra, státuszukra és foglalkozásukra. Andrasics Anna és János három fiúgyermeke közül kettő elhunyt, az egyik közülük pap volt.⁴⁷ Birianacz Antal fia katona,⁴⁸ Szokoli Mariann fia vármegyei katona volt.⁴⁹ Gojich Tamás János fiát egyházi pályára szánta, ezért elrendelte, hogy fiúgyermeke szerzetes legyen, de ő végül elhagyta a kolostort, és laikusként élte életét.⁵⁰

A testamentumok fontos elemét képezik a testáló és a lehetséges örökösei közötti viszony olykor részletes leírása, amely általában két célt szolgált. Egyrészt legitimálta az örökösöket és a rájuk hagyott vagyon nagyságát, különösen, ha ingó és ingatlan vagyonát nem egyelő arányban kívánta felosztani gyermekei között, másrészt pedig megmagyarázta a kitagadás okát. Az elsőre általában akkor került sor, ha a gyermekek valamelyike elvállalta a szülők ápolását vagy ha közülük valamelyik már a szülők élete során megkapta a rájuk eső részt. Az utóbbira a leánygyermekek esetében a házasságkötésükkor került sor, tehát a leányokat „kiházásítással

⁴⁵ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. P37.

⁴⁶ Ladić 1999. 27–28.; Horváth.

⁴⁷ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. A4.

⁴⁸ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. B28.

⁴⁹ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. S8.

⁵⁰ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. G6.

elégítették ki”⁵¹ míg a fiúgyermeknekél a házasság mellett gyakori okként szerepel az iskoláztatás is.

A fent leírtaknak megfelelően Andrasics Anna úgy rendelkezett, hogy minden vagyonát fiára hagyja, mert három leánygyermke házasságkötésükkor megkapta a rájuk eső részt, majd hozzáteszi, hogy „elégedjenek meg ezzel”.⁵² Hasonlóan rendelkezik Dombay Katalin is, aki testamentumát a következő mondattal zárja: „[...] leánygyermkeimre semmilyen rész nem jut, mert tisztességesen kiházásítottam őket, és az ő részüket rájuk költöttem, ezért nincs semmilyen joguk fiamtól bármit kérni”.⁵³ Erdélyi János azért hagyott kevesebb vagyont fiára, mert öt évig finanszírozta őt, amíg Bécsben tartózkodott.⁵⁴

A vagyon megöröklésének hátterében gyakran a gyermekek és a rokonok ápolása állt. Augustinecz Ádám azért hagyta testvérére és sógorasszonyára szülőjét és pincéjét, mert a „bajban szolgálták” és elrendelte, hogy „tisztességesen és szépen” helyezték örök nyugalomra.⁵⁵ Így rendelkezett Dombay Katalin is, aki házat fiára hagyta, mert „idős koromban sok évig etetett, gondot viselt rólam, és úgy tisztelt, mint ahogy egy édesanyát illik”.⁵⁶ Horvath György egyedüli örököse felesége volt, mivel 15 évig szolgálta, gondját viselte és tisztelte.⁵⁷ Gyurkovics József többek között azért hagyta minden vagyonát feleségére, mert az asszony sokat túrt idős szüleitől, és mert vagyonukat közösen szereztek.⁵⁸

A kitagadás, vagyis a törvényes örökösök kihagyása az öröklési rendből, ritkán jelenik meg a pécsi horvátok körében. Ha mégis megtörtént, akkor súlyos előzményei voltak. Okai a szülők és hitvestárs elhagyása, illetve a szülők ellen elkövetett bántalmazás, erőszak volt.⁵⁹ Csonka Tamás azért fosztotta meg feleségét minden vagyonától, mert az asszony elhagyta, vejéhez költözött, és kijelentette, hogy soha többé nem tér vissza hozzá. Ezután egyedüli örököse Ádám fia volt, azzal a feltétellel, hogy nem dorgálja és szidalmazza, ha részen jár haza, különben őt is kitagadja.⁶⁰ Hasonló okokat hozott fel Kőröszin Ilona is, aki második férjére, Sakocs Györgyre nem hagyott semmit, mert a férfi elhagyta és minden vagyonát magával vitte.⁶¹ Ugyanígy tett Csonka György is, akit elhagyott a felesége öt évvel a végrendelete

⁵¹ Kemény 2005. 11.

⁵² HU-MNL-BaML-IV.1003. g. A4.

⁵³ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. D9.

⁵⁴ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. E1.

⁵⁵ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. A6.

⁵⁶ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. D9.

⁵⁷ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. H10.

⁵⁸ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. G19.

⁵⁹ A szakirodalomban mint ok szerepel még a tékozlás és a bűncselekmény is. Tárkány Szűcs 1981. 752.

⁶⁰ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. C3.

⁶¹ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. K3.

megírása előtt.⁶² Laki György kisemmizte Marci nevű fiát, mert az ötször kísérelte meg őt késsel leszúrni. Felháborodását és haragját a „dobja ki a föld a csontjaimat, ha rá hagyok valamit” megjegyzés is tükrözi.⁶³ Istokovics Márton fiát vagyon nélkül hagyta, mert sohasem segített neki „csak egy követ is vagy téglát fölemelni felülről a végére”. Továbbá sokszor szomorította, sírásra készítette és bosszúságot okozott neki.⁶⁴ Hasonlóan cselekedett Starzi János is, aki mindkét gyermekét kizárta. Antal fiát, mert bántalmazta, káromolta, és a mellénél fogva a földre taszította, Lisika lányát pedig, mert szomorította, és testvérét azzal bátorította, hogy apjuknak ne adjon enni, amit Ivan a következő módon idézett: „ne adj neki enni, dögöljön éhen”.⁶⁵

A pécsi végrendeletek között találunk olyan példákat is, ahol a gyermekek szülei bántalmazása ellenére megkapták a rájuk eső vagyon részét. Ilyen esetekben a végakaratot tevők a szülői szeretetre és a gyermekek felé tanúsított irgalomra hivatkoztak. Horváth Judit fia, András, nehéz természete miatt nem viselte gondját az anyjának, feleségével együtt szidalmazta, méltatlan szavakkal illette, de anyja mégsem hagyta ki az örökösök sorából.⁶⁶ Hasonlóan járt el Deakovics Mihály is, annak ellenére, hogy idős korában fia elköltözött és megbántotta.⁶⁷

Az örökösök sorában találkozunk özvegyekkel is, akiknek a vagyonra való jogot az úgynevezett özvegyi jognak kellett biztosítania.⁶⁸ Ezzel kapcsolatban a pécsi végrendeletekben különböző gyakorlat mutatkozott meg. Egyes férfi végrendelezők ingó és ingatlan vagyonukat egyenlő arányban osztották el feleségük és gyermekeik között, míg mások úgy rendelkeztek, hogy egyedüli örökösük hitvestársuk lesz, és gyermekeik csak a megözvegyült fél halála után részesülhetnek a hagyatékából. Az utóbbi a megözvegyült nőknek egyfajta biztosítékként is szolgált, arra az esetre, ha gyermekik kártérítés nélkül szeretnék volna elküldeni őket a családi házból. Ezt Horváth György végakarata is jól illusztrálja, aki úgy rendelkezett, hogy felesége csak akkor hagyhatja el a házat, ha fia kellőképpen kárpótolja.⁶⁹ Cvitkovich István teljes vagyonát feleségére hagyta, amelyet gyermekei csak az asszony halála után tudtak egyenlő arányban elosztani.⁷⁰ Így rendelkezett Knezovics Pál⁷¹ és Nádasdi Miklós is, akik még akkor sem fosztották meg feleségeiket az őket illető vagyontól, ha azok újra férjhez szerettek volna menni.⁷²

⁶² HU-MNL-BaML-IV.1003. g. C10.

⁶³ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. L10.

⁶⁴ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. I7.

⁶⁵ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. S25.

⁶⁶ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. H29.

⁶⁷ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. D7.

⁶⁸ Tárkány Szücs 1980. 750.

⁶⁹ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. H10.

⁷⁰ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. C18.

⁷¹ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. K25.

⁷² HU-MNL-BaML-IV.1003. g. N10.

A végrendeletekben megjelent az özvegyi jog korlátozása is, amelyre leggyakrabban akkor került sor, amikor az özvegyasszony újra meg szeretett volna házasodni vagy el kívánta hagyni elhunyt férje házát.⁷³ Az özvegyi jog korlátozásával élt Istokovics Márton is, aki feleségére hagyta minden ingó és ingatlan vagyonát, de kikötötte, hogy az asszony a javakat csak addig élvezheti, amíg megtartja özvegy státuszát.⁷⁴ Egyes pécsi nők is éltek ezzel a joggal. Gyurkovics Anna megtiltotta, hogy férje második felesége vagy tőle született gyermekei bármilyen módon élvezzék vagyonát.⁷⁵ Horváth Tamás végrendeletében említést tesz arról, hogy elhunyt felesége kikötötte, hogy az ő vagyona csak rajta és gyermekein maradhat, és átokkal sújtott mindenkit, aki megfosztaná őket tőle.⁷⁶ Ivanovics Anna korlátozta férjének a házban maradását. A férj csak két–három évet maradhatott a házban, majd utána ki kellett költöznie azzal a kikötéssel, hogy fiának ki kell fizetni az apját.⁷⁷

A pécsi horvátok egy része élt az utódörökös megjelölésének a lehetőségével is. Erre akkor került sor, „amikor a végrendelkező személy vagyontárgyát név szerint megjelölt örökösének hagyott, de olyan kikötéssel, hogy ennek halála után vagy egyéb felbontó feltétel bekövetkezte esetén, azt véglegesen más örökölje”.⁷⁸ Andrasics Anna úgy rendelkezett, hogy fia esetleges halála esetében, a neki szánt vagyont annak felesége, vagyis a végrendelkező menyee, Anna örökölje.⁷⁹ Hasonlóan döntött Matosevics János is, aki vagyonának egy részét feleségére és születendő gyermekére hagyta, azzal a kikötéssel, ha utódja mégsem születne meg vagy meghalna, akkor a rá eső részt az örökösök egyenlő arányban osszák el maguk között.⁸⁰

A megörökölt vagyon

A pécsi horvát végrendeletek között nem találni külön hagyatéki leltárakat (inventárium). Az örökhagyók pontokba szedve sorolták fel a vagyonukat a testamentumban, és az esetek többségében mindjárt hozzá is rendelték azok örökösait. A hagyaték az ingó és ingatlan vagyonból, valamint az adósságból tevődött össze. A vagyontárgyak sorsával kapcsolatos szabályszerűséget, amelyet Tárkány Szücs Ernő is leírt, nyomon követhetők a pécsi horvát végrendelkezők esetében is.⁸¹

⁷³ Tárkány Szücs 1981. 751.; Hatos 2009.

⁷⁴ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. I7.

⁷⁵ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. G7.

⁷⁶ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. H12.

⁷⁷ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. I4.

⁷⁸ Tárkány Szücs 1981. 753.

⁷⁹ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. A4.

⁸⁰ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. M7.

⁸¹ Tárkány Szücs 1981. 753–754.

A hagyaték legértékesebb részét az ingatlanok alkották, amelyet a pécsi horvátok esetében a családi ház és a kültelek alkotott. A házat általában az özvegyek és a gyermekek örökölték, de az öröklési gyakorlat néha eltérő volt. A házban való részesedés történhetett egyenlő arányban, mint Buzadia Tamás esetében,⁸² de örökölhette csak a hitvestárs vagy a gyermekek egyike. Az utóbbinál szintén eltérő gyakorlattal találkozunk. A ház megöröklését a végrendelező köthette a testvérek kárpótlásához is, mint ahogy ezt Birianacz Márta esete is igazolja, aki elrendelte, hogy a házért cserébe fiának kárpótolnia kell testvéreit.⁸³ Történhetett kárpótlás nélkül is, amikor a ház egyfajta fizetségként szolgált az örökhagyó gyermekének mindazon fáradozásokért, amelyet idős vagy megözvegyült szülei ápolásáért tett, amit Dombay Katalin végrendelete is igazol.⁸⁴

A kültelek a pécsi horvátok esetében, mivel többségük szőlőtermesztéssel foglalkozott, szőlőskertből és pincéből állt. A végrendelezők csekély része birtokolt szántóföldet. Ezeket általában a gyermekek örökölték, vagy egyenlő arányban osztották fel az egyik szülővel. Míg a házat általában a benne lévő bútorzattal együtt, gyakran a fiúgyermekre hagyták, addig a szőlőskertek, pincék és tartozékainak örökösei között találunk leánygyermekeket is.⁸⁵ A telek mellett az örökösök, ha az örökhagyónak volt jószága (az esetek többségében ígás állata), valamilyen szerszáma, vagy kocsija, akkor azt is megörökölték. Juris Pál fiára, a szőlőskerten kívül, egy tehenet, két lovat és egy lovaskocsit is hagyott.⁸⁶

Az ingatlanok mellett a végrendeletek szerves részét képezi az ingó vagyon is, amelyre a női végrendeletekben gyakrabban kerül utalás. A nők sokszor szám szerint tüntették fel vagyontárgyaikat, amelyek többségét mindennapi használati tárgyak alkották, és amelyek a következő módon csoportosíthatók: ágynemű (paplan, lepedő, vánkoss, dunna), bútorzat (szekrény, asztal, szék, láda, tükör), edények és evőeszközök (tányér, kés, edény, lábos), különböző ruházati cikkek (szoknya, keszkenő, ing, ruha, főkötő, kesztyű stb.). Ami az anyagi kultúrát illeti, legrészletesebben Simunovics Heléna tér ki rá végrendeletében, aki a személyes vagyontárgyait ismerteti.⁸⁷ A mindennapi használati eszközöket általában a leánygyermek örökölték, de van példa arra is, hogy a férfi örökösök birtokába került. Istokovics Orsolya úgy rendelkezett, hogy többek között fiára egy vánkoss, egy dunnát és egy takarót is hagyott.⁸⁸

82 HU-MNL-BaML-IV.1003. g. B7.

83 HU-MNL-BaML-IV.1003. g. B22.

84 HU-MNL-BaML-IV.1003. g. D9.

85 Vö. Tárkány Szücs 1981. 753–754.

86 HU-MNL-BaML-IV.1003. g. I2.

87 HU-MNL-BaML-IV.1003. g. S35.

88 HU-MNL-BaML-IV.1003. g. I9.

A végrendeleteikben előfordulnak pénzadományok is, amelyeket leggyakrabban egyházi és világi intézményekre hagytak, illetve temetésüket fedezték belőle. Akad példa arra is, hogy a szerzetesrendek bort és szőlőt is örököltek. Utóbbit a kapucinusok kaptak Augusztinecz Ádám végrendelete szerint.⁸⁹ Robozi Manda például Keresztelő Szent János szobrot ajándékozott a Mindenszentek templomnak.⁹⁰ Az egyháziaknak szánt adományok a végrendelkező lelki üdvéért mondott miséket szolgálták. Egyesek végakarata értelmében az örökösöknek fel kellett bocsúltetniük, majd el kellett adniuk minden ingó és ingatlan vagyonát, és abból az összegből kellett fedezniük az illető temetési költségeit, gyászmiséit, adósságait, majd a hátramaradt összeget az örökösök egyenlő arányban oszthatták szét egymás között. E módon rendelkezett például Horváth György.⁹¹

Az ingó és ingatlan vagyon mellett, az örökösök gyakran megörökölték az örökhagyó adósságait is, amelyeket az élete során nem tudott visszafizetni. A félreértések elkerülése érdekében, részletesen feltüntette azokat a személyeket, akiknek tartozott, illetve az adósság pontos összegét, és tartozásának okát. Katics Lukács végrendeletében kijelenti „Adós vagyok 6 forinttal és 75 garassal Kovács Andrásnak Somogyból”,⁹² míg Horváth Márton a következőt írja: „Adós vagyok Horváth Ivannak 6 forinttal”.⁹³ Az adósságok mellett, a végrendelkezők említést tettek kintlévőségeikről is, vagyis felsorolták adósaikat és a tartozásuk összegét.

Összegzés

A 18. századi pécsi horvát lakosság végrendelkezési szokásai teljes mértékben megegyeztek a korszakban uralkodó eljárásokkal, nemcsak a formai követelmények tekintetében, hanem az öröklési mód hagyományaiban is. Vagyonukat leggyakrabban hitvestársukra és gyermekeikre hagyták, míg a közvetlen rokonok kihagyásával ritkán éltek. A rokonokon kívül végrendeleteikben megjelennek a családon kívüli elemek is: ismerősök, egyházi és világi intézmények. Hagyatékukat ingó és ingatlan vagyon alkotta, de olykor adósságot is hagytak örököseikre. Ők is éltek az özvegyi jog korlátozásával, ami az esetükben nemcsak a férfiak gyakorlata volt, hanem megjelent a női végrendeletekben is. Ami a 18. századi pécsi horvát végrendelkezők mindennapjait illeti, végakarataikból kiolvasható, hogy többségük szőlőtermesztéssel és bortermeléssel foglalkozott. Házaik és telkeik a budai

⁸⁹ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. A6.

⁹⁰ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. R3.

⁹¹ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. H10.

⁹² HU-MNL-BaML-IV.1003. g. K30.

⁹³ HU-MNL-BaML-IV.1003. g. H9.

és szigeti külvárosban helyezkedtek el. Fontos volt számukra a családon belüli jó viszonyok megtartása. A testamentumokból kiolvasható, hogy a szülők egyfajta elvárása volt, hogy gyermekeik ápolják és gondozzák őket idős korukban, ha pedig máshogy cselekedtek, akkor kihagyták őket az örökösök sorából. Nem utolsó sorban, a pécsi horvátok számára fontos volt a vallás, az egyházhoz fűződő szoros kötelék, amely nemcsak a *pro anima* miseszándékokban mutatkozott meg, hanem az egyházra hagyott más kegyadományokban, de a temetés részletes leírásában is.

Források

Levéltári források

HU-MNL-BaML-IV.1003. g. = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (HU-MNL-BaML), Pécs Város Tanácsának iratai. Végrendeletek. (1704-1799) IV. 1003. g.

Nyomtatott források

Horváth 1995 = Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból I. 1600–1630. Győr 1995.

Horváth 1996 = Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból II. 1631–1654. Győr, 1996.

Horváth 1997 = Győri végrendeletek a 17. századból III. 1655–1699. Győr, 1997.

Iványosi-Szabó 2002 = Iványosi-Szabó Tibor: Kecskeméti testamentumok I. 1655–1767. Kecskemét, 2002.

Iványi-Szabó 2003 = Iványosi-Szabó Tibor: Kecskeméti testamentumok II. 1768–1781. Kecskemét, 2003.

Iványi-Szabó 2004a = Iványosi-Szabó Tibor: Kecskeméti testamentumok III. 1782–1820. Kecskemét, 2004.

Iványi-Szabó 2004b = Iványosi-Szabó Tibor: Kecskeméti testamentumok IV. 1821–1848. Kecskemét, 2004.

Felhasznált irodalom

Babics 1937 = Babics András: A kamarai igazgatás Pécs városában 1686–1703. Pécs, 1937.

Csizmadia 1982 = Csizmadia Andor: Pécs városjoga a város felszabadulásakor. In: Sándor László (szerk.): Tanulmányok Pécs város történetéből 1980. Pécs, 1982, 30–42.

- Čoralić 1999 = Čoralić, Lovorka: Oporuke dalmatinskih patricija u Mlecima (XV–XVIII. st.). Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 17. (1999), 85–109.
- Dávid 1968 = Dávid Zoltán: Pécs város népessége és mezőgazdasága II. József korában. IN: Szinkovich Márta (szerk.): Baranyi helytörténetírás – A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Pécs, 1968, 75–132.
- Eterović – Eterović 2013 = Eterović, Igor – Eterović, Ivana: Devet lovranskih oporuka iz druge polovice 18. stoljeća: povijesna i jezična analiza. Historia: godišnjak Istarskog povijesnog društva 3. (2013), 61–98.
- Gerner 2016 = Gerner, Zsuzsanna: Testamente als Abdruck der sprachlichen Vielfalt in Pécs/Fünfkirchen/ Pečuh im 18. Jahrhundert. Vorstellung des Korpus. In: Aehnelt, Sandra – Hünecke, Rainer (Hrsg.): Kanzlei und Sprachkultur: Beiträge der 8. Tagung des Arbeitskreises Historische Kanzleisprachenforschung. Wien, 2016. 263–276.
- Gerner 2017 = Gerner Zsuzsanna: Entstehung letztwilliger Verfügungen in Fünfkirchen/Pecuh/Pécs (Ungarn) im 18. Jahrhundert. Ethnisch-soziale Hintergründe und juristische Bedingungen. In: Philipp, Hannes – Ströbel, Andrea (Hrsg.): Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Grundlagen und aktuelle Einbettung. Beiträge zur 2. Jahrestagung des Forschungszentrums Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa, Budapest, 1.–3. Oktober 2015. Regensburg, 2017. 285–301.
- Gerner 2020 = Gerner Zsuzsanna: Fünfkirchen/Pečuh/Pečuj/Pécs a 18. és 19. században: Egy többnyelvű város német dominanciával. In: Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás (szerk.): Bölcsész Akadémia 4. Pécs, 2020. 358–393.
- Gőzsy 2019 = Gőzsy Zoltán: A lokális társadalom kutatásának lehetőségei, korlátai a 18. század első harmadában a Dél-dunántúli települések esetében. In: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József (szerk.): Az ember helye – A hely embere. Emberközpontú történetírás helytörténeti kutatás A helytörténetírás módszertani kérdései. Budapest – Pécs, 2019. 307–326.
- Hatos 2009 = Hatos Hajnalka: A végrendeletek története a XVII–XIX. században. In: Sulyok Gábor (szerk.): Optimi nostri. Díjnyertes tudományos diákköri dolgozatok. Győr, 2009. 143–181.
- Horváth = Horváth József: „A végrendelkezés jogi motivációi a 17. századi Győrben“, https://jogtortenet.sze.hu/images/dokumentumok/horvathjozsef_vegrendelkezes17.pdf (utolsó hozzáférés: 2024. június 3.)
- Karbić – Ladić 2001 = Karbić, Marija – Ladić, Zoran: Oporuke stanovnika grada trogira u arhivu HAZU. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 43. (2001), 161–254.
- Kemény 2005 = Kemény János: Duna-Tisza közti mezővárosi végrendeletek 1738–1847. Kecskemét, 2005.

- Ladić 1999 = Ladić, Zoran: Oporučni legati pro anima i ad pias causas u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 17. (1999), 17–29.
- Ladić 2003 = Ladić, Zoran: Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 21. (2003), 1–28.
- Lazarević 2016 = Lazarević, Ivana: Nekretnine dubrovačke vlastele u oporukama od 1750. do 1815. godine u Dubrovniku. Povijesni prilozi 35. 51. (2016), 197–221.
- Lovaš 2020. = Lovaš, Eldina: „Budući da je smrt coveka istinita, csas pak smrti nepoznat...” – oporučna ostavština u oporukama osječkog stanovništva (1809. – 1850.). *Scrinia Slavonica* 20. (2020), 93–113.
- Mándoki 1982 = Mándoki László: Adatok a pécsi céhek életéhez a 18. századból. In: Sándor László (szerk.): *Tanulmányok Pécs város történetéből 1980.* Pécs, 1982. 85–90.
- Molnár 2009 = Molnár Antal: Pécs a raguzai kereskedelemszervezetben a 16. század közepén. *Történelmi Szemle* 51. (2009:3), 313–332.
- Móro 1988 = Móro Mária Anna: Pécs város polgárai (1697–1707). In: Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1987–1988.* Pécs, 1988. 51–81.
- Móro 1995 = Móro Mária Anna: Pécs népessége a török alóli felszabadulástól 1848-ig. In: Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből. I. Pécs népessége 1543–1990.* Pécs, 1995. 27–36.
- Ravančić 2011 = Ravančić, Gordan: Oporuke, oporučitelji i primatelji oporučnih legata u Dubrovniku s kraja trinaestoga i u prvoj polovici četrnaestoga stoljeća. *Povijesni prilozi* 30. 40. (2011), 97–120.
- Sokcsevits 2021 = Sokcsevits Dénes: *A magyarországi horvátok rövid története/ Kratka povijest Hrvata u Mađarskoj.* Budapest, 2021.
- Somogyi 1966 = Somogyi Árpád: Pécsi szláv ötvösök a XVII–XVIII. században és céhlevelük. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1965. (1966), 263–273.
- Stojan 2007 = Stojan, Slavica: Oporuke „Trista Vica udovica”: iz lopudske svakodnevice u drugoj polovici 16. stoljeća. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 45. (2007), 191–218.
- Tárkány Szücs 1981 = Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások.* Budapest, 1981.
- Varga = Varga Szabolcs: Pécs nemzetiségei a török korban. <http://arkadiafolyoirat.hu/index.php/1-nemzetisegek-es-nemzetisegi-mozgalmak/52-pecs-nemzetisegei-a-torok-korban> (arkadiafolyoirat.hu) (utolsó hozzáférés: 2024. június 5.)